

СЭТГҮҮЛ ЗҮЙ ТАНИН МЭДЭХҮЙН ӨВӨРМӨЦ ХЭЛБЭР БОЛОХ НЬ

М.Зулькафиль*

*МУИС-ийн Сэтгүүл зүй, олон нийтийн харилцааны тэнхимийн профессор, доктор (Dr.Sc.), профессор

Түлхүүр үгс: танин мэдэхүйн онол, социосэтгүүл зүй, сэтгүүл зүйн метаонол, туршилтын аргууд, сэтгүүл зүйн эпистемологи, рациональ хэлбэр, логикийн арга

Танин мэдэхүйн өвөрмөц хэлбэр болох сэтгүүл зүй хүмүүсийн нийгмийн олон талт амьдралын янз бүрийн үйл явдал, үзэгдэл, баримтын талаар цаг үеийн шуурхай мэдээлэл хүлээж авах гэсэн нийгмийн хэрэгцээ шаардлагын үндсэн дээр үүссэн түүхтэй. Сэтгүүл зүй хөгжиж, төлөвших явцад танин мэдэхүйн нэлээд хожим үеийн хэлбэр болохын хувьд арга зүйн хэрэгслүүдийг философи, шинжлэх ухаан, урлаг зэрэг бусад танин мэдэхүйн хүрээнээс зээлдэн авсан байдаг. Асуудлын гол нь энэхүү зээлдэн авсан зүйлийн шинж чанарт оршиж байв. Учир нь чухам түүний үндсэн дээр сэтгүүл зүй өөрийнхөө арга хэрэгслийг боловсруулж чадах учиртай байлаа. Энэ асуудал өнөөдөр хүртэл өөрийнхөө ач холбогдлыг алдаагүй бөгөөд эсрэгээр бүр тулгамдсан асуудлын нэг болж хувирсан байдаг. Яагаад?

Туршилтын, урсгал шинжтэй зөн билгийн сэтгүүл зүйн үе аль хэдийд өнгөрснийг бид мэднэ. Сэтгүүл зүйн онолын түвшинд арга зүйн шинэ

хөтөлбөрийг боловсруулахыг шаардаж байгаа бөгөөд практик сэтгүүлчид түүнд хандах замаар хүмүүсийн өдрөөс өдөрт өөрчлөгдөж нарийн төвөгтэй болж байгаа нийгмийн амьдралыг таньж мэдэх шинэ боломж олж авах ёстой юм. Энэ хандлага ялангуяа Өрнөдийн болон Оросын эрдэмтдийн боловсруулсан социосэтгүүл зүйд улам тод ажиглагдах болсон. Хэрэв сэтгүүл зүйн онол шинжлэх ухааны салбар мөн юм бол өөрийн гэсэн шинжлэх ухааны үндэслэлтэй арга зүйг боловсруулах, судалгааны объект ба судлагдахууныг тодорхойлох, шинжлэх ухааны категориудын зөрчилгүй нэгдмэл системийг бий болгох ёстой юм. Манай орны сэтгүүл зүйн өнгөрсөн үеийн түүх шинжлэх ухааны болон утга зохиолын хүрээнд үүсэж, хөгжиж ирсэн нь зарчмын хувьд зөв чиглэл байсан. Сэтгүүл зүй одоо ч хэл бичиг, социологи, сэтгэл судлал зэрэг янз бүрийн шинжлэх ухаантай ямар нэг хэмжээгээр харилцаа холбоотой оршдог. Бид сэтгүүл зүй тэдний арга зүйн хэрэгсэл, чиг баримжаанд тодорхой хэмжээгээр түшиглэдэг гэдгийг дээр хэлсэн. Гэхдээ тэдний судлагдахууны салбарт тэр чигээр нь уусаж алга болоогүй, ирээдүйд ч болохгүй гэдэг нь тодорхой. Учир нь сэтгүүл зүй өөрийн

гэсэн давтагдашгүй онцлог, мөн чанарыг агуулдаг. Сэтгүүл зүй бол нэг талаар, шинжлэх ухаан, урлагийн нэгэн адил нийгмийн танин мэдэхүйн нэг хэлбэр, нөгөө талаар, хүний уран бүтээлийн өвөрмөц төрөл мөн. Чухам энэхүү хосолмол шинжид түүний мөн чанар оршдог.

Сэтгүүл зүй нийгмийн бие даасан, нэгдмэл үзэгдэл бөгөөд шууд утгаар нь шинжлэх ухаанд ч, урлагт ч хамааруулах нь учир дутагдалтай. Тэгсэн мөртөө нийгмийн танин мэдэхүйн эдгээр хэлбэрүүдийн аль алины тодорхой шинж чанар, онцлогийг өөртөө агуулдаг. Шинжлэх ухаан онолын болон эмпирик хэсгүүдийг авсан бол практик сэтгүүл зүй тодорхой хэмжээгээр урлаг руу ойртдог. Зарим судлаач сэтгүүл зүйг мэдээллийн хүрээн дэх танин мэдэхүйн үзэгдэл гэж үзээд түүнийг философийн категориудтай болон танин мэдэхүйн хэв маяг болох философитой адилтгаж үзэх нь зөв гэсэн дүгнэлт хийсэн байдаг. Судлаач үүнтэй холбогдуулан “Хэрэв философийг хүн ба ертөнцийн хувьсал хөгжлийн мөн чанарын танин мэдэхүй мөн гэж, сэтгүүл зүйг өнөөдрийн бодит байдлын, нийгмийн цаг үеийн амьдралын, түүнд орших хүний амьдралын тусгал гэж ойлгох юм бол сэтгүүл зүйг орчин цагийн философи, өдөр тутмын амьдралын философи, тухайн цаг мөчийн философи, бодит нөхцөл байдлын философи... гэж ёс төдий нэрлэж болно” (Стивич, 2000) гэж тэмдэглэсэн байдаг. Үүнийг бид нүдэнд харагдахуйц, хөдөлгөөнт гадаад ертөнцийг сэтгүүл зүйн танин мэдэхүйн судлагдахуун мөн гэж ойлгож болох юм.

Судлаачдын сэтгүүл зүйн болон философийн танин мэдэхүйг

харьцуулахад гол үндэслэл болгон “бодит байдлыг танин мэдэх түгээмэл хэлбэрүүдийн дотроос хамгийн тодорхой, хамгийн эмпирик шинжтэй нь сэтгүүл зүй мөн. Сэтгүүл зүйн философийн хийсвэр танин мэдэхүйгээс ялгаа нь бодит байдлыг таньж мэдэх энгийн бөгөөд ерөнхий арга” (Стивич, 2000) гэсэн дүгнэлт юм. Энэхүү дүгнэлтийн үнэн эсэхийг нотлохын тулд танин мэдэхүйн онолын түүхэн төлөвшлийн асуудалд хандах нь чухал юм.

Эртний Грек, Римийн үед Платон хүний танин мэдэхүйн үйл ажиллагааг бүхэлд нь үнэлэхийн тулд Пифагорын онолын үзлийг өргөн дэлгэрүүлж, дараа нь түүнийг рационализмын танин мэдэхүйн ерөнхий үзэл баримтлал болгон өөрчилжээ. XVII зууны эхэнд Ф.Бэкон “туршилтын” шинжлэх ухааны танин мэдэхүйг боловсруулсан бол сүүлд Ж.Локк Бэконы эмпиризмийн зарчмуудыг хүний танин мэдэхүйд бүхэлд нь нэвтрүүлэх боломжтой гэж үзсэн байдаг (Микешина, 2002).

Ж.Локк өөрийнхөө “Хүний оюун санааны тухай туршлага” (1690) хэмээх алдарт бүтээлдээ танин мэдэхүйн эмпирик онолыг боловсруулжээ. Английн философич төрмөл үзэл санаа байдгийг гүйцсэх замаар хүний бүх мэдлэг нь зөвхөн туршлагаас л гардаг гэсэн дүгнэлтийг хийсэн байдаг. Тэрээр анхдагч ба хоёрдогч чанарын тухай болон хийсвэр үзэл санааны үүслийн онолыг үйл ажиллагааг субъектив болон объектив өнцгөөр харах боломж олгоход нөлөөлсөн гэж үздэг байна. Судлаачдын бодлоор ийм замаар мэдрэмжид үндэслэгдсэн танин мэдэхүйн анхны үзэл баримтлалыг хөгжүүлэхэд гол үүрэг гүйцэтгэсэн ажээ.

Орчин үеийн философичид танин мэдэхүйн сонгодог ерөнхий онол нь “философийн түүхэнд зарим хийсвэр ойлголтын хувьд төлөвшсөн” гэж үздэг. Ингэхдээ танин мэдэхүйн ерөнхий онолын гадуур иррациональ, шинжлэх ухаанч бус, “өөр шинжлэх ухааны” мэдлэгийн асар том салбар үлдсэн байдаг. Өөрөөр хэлбэл танин мэдэхүйн анхаарлын төвд байх, судлагдахуун болох ёстой олон зүйл үлдсэн гэсэн үг. Гэхдээ тэд танин мэдэхүйн анхааралд өртөж чадаагүй нь байгалийн шинжлэх ухааны мэдлэгийн үнэн бодитой байх шалгуурт нийцээгүй юм. Энэхүү “шинжлэх ухаанч бус” шинжтэй асар их мэдлэг танин мэдэхүйн сонирхлын хүрээний гадуур үлдсэн нь олон асуултад хариулт өгөх боломжийг хязгаарлаж танин мэдэхүйн онол өөрөө явцуурч, ядуурахад хүргэжээ. Орчин үеийн танин мэдэхүйн онол танин мэдэхүй дэх рациональ ба иррациональ асуудлуудыг, тэдний харьцаа, хэв маягийг шинээр авч үзэх, эргэж харах замаар уламжлалт танин мэдэхүйн онол дахь сонгодог байгалийн шинжлэх ухааны болон рационализмын үзэл санааны ноёрхлыг арилгахыг оролдож байна. Орчин үеийн танин мэдэхүйн онол өөрийнхөө хөгжлийн явцад танин мэдэхүйн тухай тусгай шинжлэх ухаануудын философийн болон арга зүйн үндэс болох замаар тэдний баримт мэдээллийг өргөн ашиглах болжээ.

Энэ бүхнээс үзэхэд орчин үед “гносеологи” хэмээх ойлголтыг танин мэдэхүйн зүй тогтол ба боломж, мэдлэг ба бодит байдлын харилцаа, танин мэдэхүйн үйл явц, нөхцөл ба түүний үнэн бодитой байх шалгууруудыг судалдаг философийн салбар гэж үзээд гол анхаарлаа

“танин мэдэхүйн үйл ажиллагааны явц дахь субъект ба объектын харилцаа холбоо, мэдлэг ба бодит байдлын харилцаа, хүний ертөнцийг танин мэдэх боломж, мэдлэгийн үнэн бодитой байх шалгуурт” хандуулсан байдаг. Үүнээс үзэхэд танин мэдэхүйн онол хүний ертөнцөд хандах танин мэдэхүйн харилцааны мөн чанар, түүний анхдагч нөхцөл ба ерөнхий үндэслэлийг судалдаг нь тодорхой юм.

Эртний философичид танин мэдэхүйн аливаа юмс, үзэгдлийн бодит мөн чанарыг тодруулахад чиглэгдсэн онолын, тэдний өөрчлөлтийг тодруулахад чиглэгдсэн практикийн гэж хоёр ангилсан байдаг. Орчин үед танин мэдэхүйн онолд бодит байдлыг танин мэдэх шинжлэх ухааны, ердийн, уран сайхны болон бусад танин мэдэхүйн төрөлжсөн хэлбэртэй гэж үздэг байна.

Хэрэв дээрх дүгнэлтийг эш үндэс болговол сэтгүүл зүйг төрөлжсөн танин мэдэхүйд хамааруулах боломжтой бөгөөд түүнд шинжлэх ухааны, ердийн, уран сайхны зэрэг янз бүрийн хэлбэрүүд нэлээд нарийн төвөгтэй харилцан хамааралд оршдог нь тодорхой. Энэхүү танин мэдэхүйн хэлбэрүүдийн нэгдлийн ачаар сэтгүүл зүй хүний өдөр тутам учирдаг бодит байдлын талаарх төсөөллийн системийг шуурхай илэрхийлж, төлөвшүүлж чаддаг. Юуны өмнө сэтгүүл зүйн ертөнцийг, хүрээлж буй орчныг гносеологийн үүднээс таньж мэдэх өвөрмөц онцлог нь юунд орших вэ гэдгийг тодруулж, танин мэдэхүйн суурь хэлбэрүүдийг тодорхойлохыг оролдъё.

Танин мэдэхүйн онолын хэлбэр бол судалж буй бодит байдлын мөн чанарыг нэлээд тодорхой түвшинд

илэрхийлэхэд чиглэгдсэн байдаг. Тиймээс асуудлын гол нь бодит байдлыг тодорхойлон тайлбарлахад бус, энэхүү бодит байдлын ажиллагааг тодорхойлдог хуулиудын системийг бүтээхэд оршино.

Ердийн танин мэдэхүйн онцлог нь “үйлдлийн уламжлалт болон мэдээжийн аргуудыг үргэлж хадгалахад чиглэгдсэн байдаг. Учир нь тэд өмнөх олон жилийн туршид үргэлж үр ашигтай гэдгээ харуулж чадсан юм” (Липского, 2000). Ердийн танин мэдэхүйн гол шинжүүдийн нэг бол ирээдүйд чиглэгдсэн сонирхол маш бага байхад оршино. Практик зорилтуудын тодорхой байх боломжийг тэднийг шийдвэрлэх явцад үүссэн мэдлэг хязгаарлаж байдаг. Учир нь ердийн практик бол аль хэдийд тодорхой мэдээжийн үр дүнд хүрэхийг чухалчилдаг. Үнэн хэрэг дээрээ тэр хүсэн хүлээж буй зүйл нь алдаатай байх магадлалтай юм.

Ертөнцийг уран сайхны аргаар танин мэдэхүй гол төлөв хүний мэдрэмжийн хүртэхүйд суурилагдсан байдаг. Чухам үүнээс хөгжим, уран зохиолын дүр, уран зураг зэрэг уран сайхны танин мэдэхүйн өвөрмөц бүтээгдэхүүнүүд бий болдог.

Хэрэв шинжлэх ухаан бодит байдлыг танин мэдэх хэлбэрийн хувьд байгаль, нийгэм, хүний тухай шинэ мэдлэгийн үйлдвэрлэл бол урлаг уран сайхны дүр бүтээх замаар ертөнцийг гоо зүйн үүднээс эзэмших явдал юм. Тэгвэл сэтгүүл зүйн үндсэн зорилго нь цаг үеийн бодит байдлыг түүний бүхий илрэлд нь шуурхай танин мэдэхэд оршино.

Танин мэдэхүйн онолыг тусгалын онолтой адилтган үзэж ирсэн уламжлалтай. Тусгалын онол он удаан жилийн туршид танин мэдэхүйн оно-

лын үндсийг бүрдүүлж ирсэн түүхтэй. Судлаач А.Л.Гройсман тусгалын энгийн төрөлд хүн биеэрээ мэдрэх тусгалыг багтаасан бөгөөд үүний тод жишээ бол дуу чимээ болон гэрлийг тусгах явдал мөн гэж үзжээ.

Тусгал ба танин мэдэхүй хоёр үүрэг, зорилгын хувьд хооронд нэлээд төстэй бөгөөд тэдний хамгийн гол нийтлэг шинж бол хүрээлж буй бодит байдалтай хандах харилцаа юм. Тусгах үйл явцад тусгалын мөр буюу бодит байдлын талаар янз бүрийн шинэ төсөөлөл хуримтлагддаг. Хүний танин мэдэх үйл ажиллагаанд ч яг ийм зүйл явагддаг. Гэхдээ бие хүний хүрээлж буй бодит байдалтай харилцан нөлөөлөл, хандлага нь арай өргөн хүрээтэй, олон янзын шинжтэй байдгаараа ялгаатай. Бие хүн объект- субъектийн харилцаанд нэг талаар, объектыг таньж мэддэг, нөгөө талаар, объектыг янз бүрийн дүрд хувиргаж үнэлэх замаар түүнийг өөрийнхөө ухамсарт тусгадаг. Харилцааны энэ төрлүүдийн үндсэн дээр хүний үйл ажиллагааны танин мэдэхүйн, үнэлэмжийн, өөрчлөн тусгах зэрэг үндсэн төрлүүд бий болдог.

Уран бүтээлч хүн танин мэдэх үйл ажиллагааны явцад объект ба субъектийн, хувь хүний ба нийгмийн хоорондох олон янзын харилцааны “талбарт” бий болдог хүний үйл ажиллагааны янз бүрийн төрлийг нэгэн зэрэг гүйцэтгэх болно. Энэ бол:

- Танин мэдэхүйн үйл ажиллагаа. Үүний үр дүнд уран бүтээлч объектив бодит байдлыг тусгаж, түүхийн тодорхой эрин болгон дахь бие хүн ба нийгмийн хоорондох харилцаа холбоог танин мэддэг.
- Өөрчлөн тусгах үйл ажиллагаа. Уран бүтээлч үйл ажиллагааны

явцад бүтээж буй дүрд байгалийн материалыг (будаг, хэлбэр, дуу чимээ г.м.) болон хүн ба нийгмийн амьдралын материалыг өөрчлөн тусгадаг. Ингэхдээ тэр материалыг янз бүрийн өгүүлэмж, зохиомжийн харилцаанд, заримдаа зохиогчийн үзэл баримтлалд тохируулан орон зай, цаг хугацааны холбоонд ч өөрчлөн хэрэглэдэг.

- Хүмүүжлийн үйл ажиллагаа. Энэ нь хүлээн авагчдын оюуны ертөнцөд нөлөөлөх замаар илэрдэг.
- Үнэлэмжийн үйл ажиллагаа. Уран бүтээлч энэ үйл ажиллагааны ачаар үйл явдлыг өөрийнхөө сонирхол, хэрэгцээ, зорилго, таашаалд нийцүүлэн тусгах замаар мэдрэмж, үнэлэмжээ илэрхийлдэг.
- Харилцааны буюу уран бүтээлч өөрийнхөө бүтээлийг хүлээн авагчидтай шууд ба дам харилцах үйл ажиллагаа юм (Столович, 1985).

Энэ бүхнээс үзэхэд бодит байдлын объектыг танин мэдэх уран бүтээлийн тал нь зөвхөн аливаа объектын тодорхой шинжийг мэдэхэд төдийгүй ямар нэгэн шинэ юмыг бүтээхэд оршдог байна. Ингэхдээ шинэ зүйл нь тусгах явцад ч, эсвэл бүтээлд ч бий болох боломжтой юм. Судлаачийн тодорхойлсноор “тэдний ялгаа нь тусгах явцад бий болсон шинэ юм тусгаж буй зүйлийг чанарын хувьд бус зөвхөн тооны хувьд өөрчлөхөд оршино. Бүтээлч үйл ажиллагааны явцад тусгах ба харилцан нөлөөллийн үндсэн дээр үүссэн шинэ юм чанарын хувьд шинэ объектыг эсвэл үйл явцыг бий болгодог” (Васильев, 1970) ажээ.

Сэтгүүлч нийгмийн бодит байдлыг танин мэдэх үйл явцад зөвхөн объектын ямар нэгэн шинж тэмдгийг судлахын зэрэгцээ түүний бүх гол шинжийг өөрийнхөө оюун санаанд тусгах замаар түүнд нөлөөлөхийг чухалчилдаг. Сэтгүүлчийн танин мэдэх үйл ажиллагаа нь ямагт нийгмийн бодит байдлыг ерөнхийд нь төсөөлөн бодоход чиглэгдсэн байдаг. Үүний онцлог шинж нь танин мэдэх үйл явцад сэтгүүлчид бодит байдлыг практик талаас нь мэдрэх, хүмүүсийн туршлага, ердийн практик ухамсрыг ойроос мэдрэх нь чухал ач холбогдолтой байдаг оршино. Үүнээс сэтгүүлчийн танин мэдэх үйлдлийн ямар ч хэлбэр нь хүмүүсийн практик үйл ажиллагаанаас урган гарсан байдаг бөгөөд өөрийнхөө хөгжлийн бүхий явцад материаллаг практикт үйлчилж ирсэн байдаг. Сэтгүүлчийн бүтээлүүдэд хүний оюуны болон практик үйл ажиллагааны үр дүн хуримтлагдсаны хамт хүний хичээл зүтгэлийн туршлага, ирээдүйд гэсэн хүсэл тэмүүлэл тусгалаа олсон байдаг. Тиймээс сэтгүүлч нийгмийн бодит байдлын янз бүрийн объектуудыг танин мэдэх явцад зөвхөн олсон баримтуудыг мэдээлэх, тэдний нийгмийн туршлагад нийцэж байгаа эсэхийг тодруулах төдийгүй үнэлэх, нийгмийн ач холбогдолтой, хэрэгтэй эсэхийг бүх талаар тунгаан бодох, эцэст нь хүний харилцааны хөгжил дэх шинэ хандлагыг олж харахыг чухалчилдаг. Сэтгүүлчийн танин мэдэхүйн төвд ямагт нийгэмд явагдаж буй хөдөлгөөнт үйл явцууд байдаг. Сэтгүүлчийн үйл ажиллагаа нь нийгмийн янз бүрийн тулгамдсан асуудлуудыг агуулж буй нөхцөл байдал, нийгмийн зөрчлийг судлах, нийгэм-улс төрийн, эдийн засгийн, ёс суртахууны нарийн

төвөгтэй асуудлуудыг шийдвэрлэх арга замыг эрж хайх, түүнд дүн шинжилгээ хийх, үр дагаврыг таамаглахад чиглэгддэг нь чухам үүнтэй холбоотой юм.

Сэтгүүлчийн танин мэдэх ажиллагааны өвөрмөц онцлог нь мөн чанарын хувьд синтетик шинжтэй буюу нийгэм, ертөнцийг шинжлэх ухааны, уран сайхны, туршилтын аргуудын харилцаан нөлөөллийн үр дүнд эзэмшихэд оршино. Сэтгүүлчийн бүтээлч ажиллагаанд шинжлэх ухааны онол, практикийн судалгааны нэгэн адил задлан шинжлэх нэгтгэн дүгнэх, индукц ба дедукц, хийсвэрлэх, загварчлах, харьцуулах, адилтгал, тодорхойлох зэрэг танин мэдэхүйн ерөнхий онолын аргуудыг эзэмших нь чухал үүрэгтэй юм. Чухам дээрх аргуудын үндсэн дээр ойлголтуудыг томъёолох, эргэцүүлэн бодох, оюун дүгнэлт хийх үйл явц хэрэгждэг онцлогтой.

Энэ бүхнээс үзэхэд нийгмийг танин мэдэх хэлбэр болох сэтгүүл зүйн мөн чанар нь бодит байдлыг рациональ ба уран сайхны аргын нэгдлийн ачаар эзэмшихэд оршино. Сэтгүүл зүй энэхүү шинжлэх ухааны болон уран сайхны аргуудыг хослон хэрэглэх замаар бодит байдлыг таньж мэдэх, эзэмших, тусгах өвөрмөц шинжийг агуулах болсон. Энэ бол

зөвхөн сэтгүүл зүйд байдаг онцлог шинж юм. Сэтгүүлчийн танин мэдэх бүтээлч үйл ажиллагааны онцлог нь зөвхөн ямар нэгэн объектыг таньж мэдэх төдийгүй мэдээллийн шинэ бүтээгдэхүүнийг бүтээхэд оршино.

Дээр өгүүлснийг үндэслэн сэтгүүл зүйн метаонолын объект нь нийгмийн үзэгдэл (феномен) болох сэтгүүл зүй, түүний судлагдахуун нь

сэтгүүл зүйн танин мэдэх бүтээлч шинж (мөн чанар) мөн гэсэн дүгнэлт хийж болно. Арга зүйн болон уран бүтээлийн шинжтэй бүх асуудлууд чухам үүнээс урган гарсан байдаг. Арга зүйн асуудлууд нь нийгмийн бодит байдлыг танин мэдэх үйл явцтай, уран бүтээлийн асуудлууд нь түүнийг тусгах хэлбэртэй холбоотой юм.

Сэтгүүл зүйн танин мэдэх боломжийн тухай ярихдаа эпистемологийн асуудалд зайлшгүй хандах шаардлага тул

гадаг. Энэ асуудалгүйгээр сэтгүүл зүйн танин мэдэх боломжийг бүрэн гүйцэд үнэлэх боломжгүй. Эпистемологи бол үр дүн нь мэдлэг болох танин мэдэхүйн үйл явцын ерөнхий шинжүүдийг судалдаг философийн салбар юм. “Эпистемологи” хэмээх нэр томъёо эртний грекийн episteme – “мэдлэг” гэсэн үгнээс гаралтай ажээ.

Сэтгүүл зүй ертөнцийн тухай ямар мэдлэгийг яаж боловсруулдаг

«

Сэтгүүл зүйн мөн чанар нь бодит байдлыг рациональ ба уран сайхны аргын нэгдлийн ачаар эзэмшихэд оршино. Сэтгүүл зүй энэхүү шинжлэх ухааны болон уран сайхны аргуудыг хослон хэрэглэх замаар бодит байдлыг таньж мэдэх, эзэмших, тусгах өвөрмөц шинжийг агуулах болсон. Энэ бол зөвхөн сэтгүүл зүйд байдаг онцлог шинж юм. Сэтгүүлчийн танин мэдэх бүтээлч үйл ажиллагааны онцлог нь зөвхөн ямар нэгэн объектыг таньж мэдэх төдийгүй мэдээллийн шинэ бүтээгдэхүүнийг бүтээхэд оршино

»

вэ? Тэдний үндсэн дээр ертөнцийн ямар дүр зураг бий болдог вэ? Энэ мэдлэг хэр зэрэг үнэн бодитой вэ? Бидний сэтгүүл зүйн эпистемологийн асуудлуудад хандах шалтгаан нь чухам эдгээр асуултад хариулт эрж хайхтай холбоотой юм.

Хэрэв бид сэтгүүл зүй бол нийгмийн танин мэдэхүйн нэг хэлбэр болох статус нь эргэлзээтэй гэж үздэг зарим эрдэмтний үзэл бодолд хандахгүйгээр дээрх асуултуудад хариулах боломжгүй юм. Тэдний ингэж үзэх гол үндэслэл нь ОНМХ-ийн ихэнх эх бичвэрт “эпистемологийн туйлын зорилгод” (Макушин, 2002) үл нийцэх зүйл олон байгаатай холбоотой ажээ. Бодит байдлыг янз бүрийн аргаар тусгасан эх бичвэрүүд, агуулгаараа аль нэг соёлыг илэрхийлсэн дүр ба бэлгэдлүүд, өдөр тутмын үйл явдлын урсгалаас авсан бодит ба хуурамч баримтууд зэрэг олон зүйлээс сэтгүүл зүйн ертөнцийн дүр зураг бүрддэгийг бид мэднэ. Түүнд хандсан хүн болгон ертөнцийн тухай үнэн бодитой мэдлэг авч чадах уу? Үүнд төгс хариулт өгөх боломжгүй. Нэг талаар, хүмүүс сэтгүүл зүйн бүтээсэн ертөнцийн дүр зургийн ачаар өдөр тутмын амьдралд чиг баримжааг олж авах боломжтой, нөгөө талаар, бодит байдалтай ямар ч хамаагүй өөр орчин руу явах магадлал маш өнөөдөр байдаг. Судлаачдын бодлоор нийгмийн харилцааны сувгуудаар дамжин ирж буй ертөнцийн мэдээллийн дүр зураг ихээхэн өөрчлөгдсөн байдаг бөгөөд энэ нь түүний тусламжтайгаар хувь хүний ухамсарт төлөвшиж буй ертөнцийн дүр зурагт хүчтэй нөлөөлдөг байна. Энэхүү өөрчлөлт нь дараах байдлаар илэрдэг нь түгээмэл юм.

- Ёс зүйн болон гоо зүйн үнэт зүйлсийн чиг баримжааг алдах;

- Мэдлэг үнэ цэнээ алдах, мэдлэг ба мэдээллийг ялгах чадваргүй болох;
- Өөрийн үнэлэмж болох мэдлэгийн тухай ойлголтыг бэлэн хэрэгсэл болох мэдлэгийн тухай ойлголттой хольж хутгах;
- Ямар ч ач холбогдолгүй энгийн, бүдүүлэг хийсвэр загвар, үг хэллэгүүдийг нэвтрүүлэх. Үүний үр дүнд ямар ч утгагүй олон үг бий болж, энэ нь хүмүүсийн хоорондох харилцаанд сөрөг нөлөө үзүүлдэг.
- Ахуйн дээд түвшний илрэлд хандах мэдрэмжээ алдсанаас сэтгэхүйн зүүн бөмбөлгийн хэлбэр давамгайлах;
- Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслүүд шууд авч хэрэглэж болохуйц асар их хэмжээний бэлэн дүрээр дүүрсэн учраас бие дааж дүр бүтээх сэтгэл зүйд чөдөр тушаа болох зэрэг юм.

Үүнийг системийн шинж сэтгэл зүйн хувьд бохирдсоны илрэл гэж хэлэх бүрэн үндэстэй юм. Энд асуудлын гол нь зөвхөн мэдээллийн орчны бохирдолд биш, харин сэтгүүл зүй бодит баримт ба үйл явдлыг байгаагаар нь тусгадаг өдөр тутмын амьдралын толь болох утгыг алдахад байгаа юм. Сэтгүүл зүйн эпистемологийн буюу олон нийтэд үнэн бодитой мэдээлэл өгөх мөн чанарын тухай асуудал чухам үүнээс урган гардаг. Үүнтэй холбоотой орчин үеийн сэтгүүл зүй ямар мэдлэгийн нийлбэрийг өгч чадах вэ, мэргэжлийн хүмүүс өөрсдийн үйл ажиллагаанд танин мэдэхүйн ямар практикийг ашиглах вэ, сэтгүүл зүйн танин мэдэхүйд баримт, мэдээлэл, мэдлэг хэмээх ойлголтууд ямар харилцаа холбоонд орших вэ,

сэтгүүлчдийн ертөнцийг таньж мэдэх ойлголтын бүтэц ямар байх вэ, тэдний ажилд ургуулан бодох элемент ямар ач холбогдолтой вэ зэрэг нь хамгийн чухал тулгамдсан асуудал болж байна.

Судалгааны бүтээлүүдэд сэтгүүл зүйг шинжлэх ухааны бус танин мэдэхүйн төрөлд оруулсан нь түгээмэл байдаг. Яагаад? Учир нь энд бодит байдлыг танин мэдэх логик шинжээс гадна мэдрэмжээр ойлгох, хүлээж авах явдал чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тиймээс бодит байдлыг тусгах, таньж мэдэх сэтгүүл зүйн хандлага бол шинжлэх ухааны хандлагаас үргэлж дүрслэн бодох болон логик сэтгэлгээний, зөн билэг ба нарийн логикт үндэслэгдсэн байдгаараа ялгаатай. Үүний үр дүнд сэтгүүлчийн бүтээлд тусгасан баримтууд сэтгэлийн хөдөлгөөнөөр хандсан, өөрөөр хэлбэл субъектив шинжтэй юм. Угаасаа бидний ухамсарт объектив ертөнцийг субъектив хандлагаар “унших” явдал байгалиас заяасан байдаг. Сэтгүүлчийн танин мэдэх үйл ажиллагаан дахь дүрслэн бодох болон логикийн эхлэлийн нэгдэл нь рациональ ба иррациональ, формаль ба уран бүтээлийн, логикийн ба парадокс шинжийн харьцаагаар тодорхойлогдоно.

Танин мэдэхүйн рациональ хэлбэр нь сэтгүүлчийн арга зүйн хэрэгслүүдийг боловсруулах, өргөжүүлэх, судалгааны (тухайлбал, эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй) дэс дарааллыг оновчтой зохион байгуулах ажлаар илэрдэг бөгөөд энэ нь найдвартай, үнэн бодитой мэдээлэл олж авахад тусалдаг. Танин мэдэхүйн иррациональ хэлбэрт янз бүрийн таамаглал, хувилбар, ургуулан бодсон зүйл, төсөөлөл, виртуал орчин зэргийг

багтааж болно. Энэ нь сэтгүүлч ихэнх тохиолдолд танил биш, шинэ нөхцөлд ажилладагтай холбоотой. Сэтгүүлчид мэдээллийн зарим эх сурвалжид нэвтэрч чадахгүй тохиолдолд үйл явдлын янз бүрийн хувилбар, таамаглал дэвшүүлэх шаардлага тулгардаг. Гэхдээ тэдний ихэнх нь буруу байдаг нь түгээмэл юм. Бодит байдлыг тусгахдаа алдаа гардаг нь үүнтэй холбоотой юм.

Бодит байдлыг танин мэдэх формаль хандлага гэдэг нь болсон үйл явдлыг маш тодорхой тусгах зорилготой юм. Гэхдээ сэтгүүл зүйд мэргэжлийн хүн нийгмийн амьдралын аль нэг талыг тодорхой тусгахын зэрэгцээ түүнийг бүтээлчээр эргэцүүлэн бодох, дотоод мөн чанарт нь нэвтрэн орохыг чухалчилдаг.

Бүтээлч хандлага гэж тухайн объектыг тусгах хэвшил болсон арга барилаас татгалзах, үйл явдалд өөр өнцгөөс хандахыг чухалчлах, тулгарч байгаа зорилтуудыг стандарт бус аргаар шийдвэрлэхийг хэлдэг.

Сэтгүүлчид шинэ мэдлэг олж авахын тулд индукц, дедукц, харьцуулалт, адилтгал, задлан шинжлэх, нэгтгэн дүгнэх зэрэг шинжилгээний логикийн аргуудыг ашигладаг. Энэ нь аливаа асуудал, гол санааг зөрчилгүй батлахад тусалдаг. Үүний яг эсрэгээр парадоксаль хандлага тодорхой дараалал бүхий нарийн зохион байгуулалтыг үл харгалздаг. Энд логикийн хуулиуд, шалтгааны гинжин хэлхээ зэргийг санаатайгаар зөрчдөг. Мэдлэгийг “логикийн бус” аргаар боловсруулахын үндэс нь сэтгүүлчийн магадлал бүхий санаа бодол, зөн билэг, таамаглал болдог онцлогтой. Гэхдээ мэргэжлийн хүний аливаа үйл явдлын өрнөл, хэтийн төлөвийн талаар

дэвшүүлсэн хувилбар нь үнэнд ойртог нь түгээмэл юм.

Сэтгүүл зүйн “үйлдвэрлэдэг” мэдлэгийг бүхэлд нь авч үзвэл системгүй шинжтэй байдаг. Энд шинжлэх ухааны мэдээллийн зэрэгцээ ердийн өдөр тутмын баримтыг түгээмэл ашигладаг. Сэтгүүлчид хүлээн авагчдын сонирхлыг татахын тулд бодит байдлыг уран сайхны аргаар гоёж чимэх нь энгийн үзэгдэл. Бүр асуудал дэвшүүлсэн аналитик нийтлэлүүдэд хүртэл дүгнэлт, оюун дүгнэлтүүд нь судалгааны үр дүн биш, амьдралын туршлагын үндсэн дээр хийгдсэн байдаг нь түгээмэл ажиглагддаг.

Сэтгүүл зүйн мэдлэгийн өөр нэг шинж бол түүний материаллаг зүйлтэй холбоотой байх явдал юм. Сэтгүүлч юуны тухай бичсэн ч тусгаж буй үзэгдлийн материаллаг мөн чанарыг илрүүлэхэд гол анхаарлаа хандуулдаг. Энэ нь хүмүүст материаллаг орчинд зөв чиг баримжаагаа олж авахад тусалдаг.

Сэтгүүл зүй хүмүүсийн оюуны хүрээнд нэвтрэх тусам тэдний өдөр тутмын амьдралын талаар болон оюун санааны хөгжил дэвшил, уналт ухралт, ололт амжилт ба алдаа дутагдал, амьдралын учир утгыг эрж хайх зэрэг бүхий зүйлийг өөртөө агуулсан олон янзын мэдлэгийн нийлбэрийг бий болгодог. Энэхүү сэтгүүл зүйн бүх мэдлэгийн нийлбэрийг дараах байдлаар ангилж болно. Үүнд:

Нэгдүгээр бүлгийг янз бүрийн аргуудын тусламжтайгаар олж авсан баримт мэдээллийг тунгаан бодох, боловсруулах үндсэн дээр үүссэн мэдлэг бүрдүүлдэг бөгөөд энэ бүлгийн бүтээлүүдийн үнэн бодитой байх зэрэглэл нь өндөр байдаг. Сэтгүүлчид

идэвхтэй хөдөлмөрийн үр дүнд олж авсан баримтуудыг боловсруулдаг тул нарийн дүн шинжилгээ хийдэг.

Мэдлэгийн хоёрдугаар бүлэг нь сэтгүүлчийн шинжлэх ухаан, онолын утга санаанаас үл хамаарах хувийн туршлагад үндэслэгдсэн байдаг. Гол эх сурвалж нь хүний амьдралын туршлага, сэтгэгдэл болдог тул энд рациональ зүйлээс илүү зохиогчийн мэдрэмж давамгайлдаг. Амьдралын практик мэдлэг нь хүмүүсийн олон үе дамжин хуримтлагдсан нийгмийн туршлагаас эхтэй учраас тэд объектив шинжтэй байдаг нь түгээмэл юм.

Мэдлэгийн гуравдугаар бүлэгт сэтгүүлчийн өөрийн ухамсар, өөрийн танин мэдэхүйн үр дүн багтдаг бөгөөд энд ямагт субъектив шинж давамгайлдаг. Учир нь тийм мэдлэгийн эх сурвалж нь зохиогчийн өөрийн санаа бодол, эргэцүүлэл байдаг юм.

Хэрэв бид эпистемологийн үүднээс авч үзвэл хамгийн үнэн бодитой мэдлэг бол нэгдүгээр бүлгийн мэдлэг юм. Учир нь тэд рациональ шинжтэй байхын хамт дүн шинжилгээ болон туршилтын үндсэн дээр олж авсан мэдлэг байдаг онцлогтой. Ийм мэдлэг гол төлөв аналитик сэтгүүл зүйн бүтээгдэхүүний үр дүн болдог.

Хоёрдугаар бүлгийн мэдлэг өдөр тутмын шуурхай мэдээллийн сэтгүүл зүйтэй илүү ихээр холбогдоно. Сэтгүүлч өдөр тутмын сурвалжилга, ярилцлагад онолын дүгнэлт, санаа бодлоосоо илүү хувь хүний сэтгэгдэл, үзэл бодол, үнэлэлт дүгнэлтийг сонирхдог тул энэ бүлгийн мэдлэг гол төлөв субъектив шинжтэй байдаг. Тэд утга санааны хувьд олон хувилбартай байж болох тул эсэргүүцэх, маргаан дагуулах тохиолдол цөөнгүй гардаг. Тиймээс мэдээллийн сэтгүүл зүйд

алдаа гарах, таамаглал дэвшүүлэх, янз бүрийн хувилбарыг санал болгох, эргэлзээ төрүүлэх зэрэг шинж давамгайлдаг. Амьдралын янз бүрийн үзэгдэл, үйл явдлыг тусгахдаа заримдаа баримтыг гуйвуулах тохиолдол гардаг нь үүнтэй холбоотой юм.

Мэдлэгийн гуравдугаар бүлгийн эх сурвалж нь гол төлөв сэтгүүл зүйн нийтлэл-уран сайхны бичлэгийн төрөл, зүйл байдаг. Эсээ, уран нийтлэл, найруулал, аян замын тэмдэглэл зэрэг бичлэгийн зүйлд зохиогчийн эргэцүүлэл, үнэлэлт дүгнэлт, үзэл бодол давамгайлдаг нь түгээмэл. Ийм бүтээлүүдэд сэтгүүлч тусгаж буй сэдвийг өөрийнхөө ертөнцийг үзэх үзэл, ойлголт, үнэт зүйлийн баримжаа, үнэлэмжийн дагуу илэрхийлдэг. Тиймээс энэ мэдлэг ямагт хувь хүний үзэл бодол давамгайлсан шинжтэй байдаг.

Дээр дурдсанаас үзвэл сэтгүүлчдийн бүтээж буй мэдлэг нь бүтэц бүрэлдэхүүний хувьд эрс тэс ялгаатай гэдэг нь тодорхой байна. Тэднийг “эпистемологийн туйлын зорилгын” үүднээс үнэлж болох уу? Ямар нэг хэмжээгээр болно. Сэтгүүл зүй зөвхөн мэдээлэхээс гадна харилцан яриа, харилцааны, өөрийгөө илэрхийлэх орон зай, талбар мөн. Энэ утгаар авч үзвэл сэтгүүл зүй “хүний үнэлэмжийн” салбарт ажилладаг. Сэтгүүлч юуны тухай бичсэн ч түүний анхаарлын төвд тусгаж буй объектын тухай хүмүүсийн үнэлэмж, үзэл бодол, тэдний үйл явдлын талаарх сэтгэгдэл, үйлдэл, ажил төрөл байдаг. Тэд хамгийн түрүүнд үүнийг сонирхдог. Тиймээс сэтгүүл зүйн эпистемологи судлаачдын бодлоор “рациональ болон мэдрэмжийн (сенсуль) танин мэдэхүйн онол шиг хүнээс хөндийрэх биш, харин танин мэдэхүйн нэгдмэл

субъект болох хүнд итгэх итгэл дээр үндэслэгдсэн байх ёстой” (Микешина, 2002) юм. Бидний бодлоор “ертөнцийг хамгийн түрүүнд олж хардаг” сэтгүүлчид итгэх итгэл дээр үндэслэгдсэн байх учиртай. Дээр дурдсаныг нэгтгэн үзвэл сэтгүүл зүйн эпистемологийн үндсэн асуудал нь танин мэдэхүйн субъектийн эргэн тойронд төвлөрсөн байх шаардлагатай юм.

Эшлэл

1. Свитич Л.Г. 2000. Феномен журнализма М. с.124.
2. Микешина Л.А. 2002. Философия познания. М. с.30, 82.
3. Основы теории познания (Под ред. Б.И.Липского). СПб., 2000. с.11.
4. Столович Л.Н. 1985. Жизнь, творчество, человек. М. с.36.
5. Васильев С. 1970. Теория отражения и художественное творчество. М. с.298.
6. Макушин Л.М. 2002. Потенциал журналистики в социальном познании // Журналистика и социология (Ред. С.Г.Корконесонко) СПб. с.128.

Ашигласан бүтээлийн жагсаалт

1. Васильев С. 1970. Теория отражения и художественное творчество. М.
2. Гиндев П. 1977. Философия и социальное познание (Пер. с болгар.). М.
3. Калмыков А.А. 2009. Интернет-журналистика в системе СМИ: становление, развитие, профессионализация. М.
4. Макушин Л.М. 2002. Потенциал журналистики в социальном познании // Журналистика и социология (Ред. С.Г.Корконесонко) СПб.
5. Мансурова В.Д. 2002. Журналистская картина мира как фактор социальной детерминации. Барнаул.
6. Микешина Л.А. 2002. Философия познания. М.
7. Основы теории познания (Под ред. Б.И.Липского). СПб., 2000.

8. Свитич Л.Г. 2000. Феномен журнализма М.
9. Столович Л.Н. 1985. Жизнь, творчество, человек. М.
10. Российский энциклопедический словарь (<http://enc.mail.ru/article>).
11. Философский словарь. М., 2018.

Summary

This article discusses the capabilities, methods, and the significance of journalism to disseminate knowledge. In doing so, the author makes his own assessment and conclusions based on how researchers have traditionally approached

this topic as well as based on modern trends. Moreover, the author links knowledge production in journalism with epistemology, and seeks to clarify its role and importance in journalism. The article divides journalistic knowledge into three categories – rational knowledge, knowledge based on journalist's personal experience, and subjective knowledge – and explains in detail the characteristics of each category of knowledge.

Key words: Cognitive theory, sociojournalism, metatheory of journalism, experimental methods, epistemology of journalism, rational form, logical method.